

JONO JABLONSKIO LEKSIKOGRAFINĖ VEIKLA

Jono Jablonskio nuopelnai lietuvių bendrinės kalbos kūrimo bei norminamojo darbo baruose neabejotini ir nepaneigiami. Visose srityse – rašybos, fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos – jis pasiekė labai svarių rezultatų: nustatė rašybos taisykles, kalbos normas teikė remdamasis gyvąja žmonių kalba, kūrė naujus žodžius, kurie ir dabar tebevartojami.

150-ųjų gimimo metinių jubiliejus paskatino dar kartą peržvelgti Jono Jablonskio darbus ir kai ką įvertinti naujai, leksikografo akimis, susidomėti menkai tirtu šios srities palikimu. Apie atskirus jo leksikografijos darbus buvo rašyta, vieną kitą užuominą galima rasti apie žodyno kartoteką. Šios srities darbus išsamiau apžvelgė Antanas Lyberis (žr. Lyberis 1982: 16–20). *Mūsų žodynelį* – kaip svarbų leksikografijos darbą – aptarė Stasys Keinys (1990: 14–19). Leksikografinis J. Jablonskio palikimas nuodugniau neįvertintas, taigi šio straipsnio tikslas – apžvelgti kalbininko darbus, susijusius su leksikografija. Straipsnyje nesiekama atlikti išsamios J. Jablonskio leksikografinės veiklos analizės, veikiau tai būtų tokio pobūdžio tyrimų pradžia.

ANTANO JUŠKOS LIETUVIŲ–LENKŲ KALBŲ ŽODYNO¹ REDAGAVIMAS

Pirmuosius leksikografinio darbo žingsnius J. Jablonskis žengė redaguodamas Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyną², kurį rengė Rusijos moks-

¹ *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ. Томъ I, вып. 1, СПб, 1897; вып. 2, СПб, 1904; вып. 3, Петроградъ, 1922.*

² Antano Juškos (1819–1880) lietuvių–lenkų kalbų žodynas pradėtas rašyti apie 1860 metus ir vėliau daugelio redaguotas, pildytas, taisytas. Galutinėje redakcijoje žodžiai buvo verčiami į rusų kalbą. Apie šio žodyno redagavimą yra rašiusi Birutė Tolutienė savo disertacijoje (Tolutienė 1961: 110–273). I tomo antra dalis (*E–J* raidės), kurią redagavo J. Jablonskis, buvo išspausdinta 1904 m. (Palionis 1995: 194–195).

lų akademija. 1897 m. pradžioje Aleksejus Šachmatovas redaktoriumi pakvietė J. Jablonskį. Kalbininkui rūpėjo, kaip Mokslų akademija pažiūrės į reikšmių aiškinimų taisymsus, kuriuos buvo galima atlikti tik tiesiogiai tikrinant visą medžiagą tarmėse. Pralaidęs dvi vasaras Lietuvoje, J. Jablonskis patikrino *E, G, I, J* raidžių rankraščius (žr. Tolutienė 1961: 237, 238). „Susipažinęs su A. Juškos žodyno rankraščiais, J. Jablonskis pamatė nemaža jo trūkumų: ne visur skiriami ilgieji ir trumpieji balsiai, nevienodai pateikiamos tarminės formos, nevykęs kirčiavimas, neskiriamos priegaidės, trūksta tikslesnių žodžio reikšmių aiškinimo ir pan.“ (Lyberis 1982: 17). J. Jablonskis parengė žodyno redagavimo planą, pagal kurį turėjo gerokai pasikeisti žodyno pobūdis.

Užrašydamas iš žmonių lūpų pasakymą ar frazę, A. Juška juos glūdinavo, pildydavo, stengdamasis padaryti taisyklingesnius ir literatūriškesnius, ir taip visai pakeisdavo daugelio jų ypatybes. 1904 m. žodyno I tomo antros dalies *Baigiamajame žodyje*³ J. Jablonskis tai nurodė, perspėdamas skaitytojus, kad „...naudojantis šiuo žodynu kaip medžiaga sintaksinėms ir stilistinėms kalbos ypatybėms apibūdinti, reikia, mano nuomone, būti labai atsargiam. Galimas daiktas, kad mano nuomonei šiuo atžvilgiu dėl A. Juškos surinktos medžiagos nepritars sintaksės ir apskritai lietuvių žmonių kalbos sandaros specialistai. Šiaip ar taip, man rodosi neabejojama, kad subjektyvaus elemento ir, be to, gana daug esama žmonių kalbos žodyne ir tais atvejais, kur žodyno duomenys galėtų eiti medžiaga lietuvių kalbos sintaksės ypatybėms studijuoti.“ (Piročkinas, sud., 1991: 116).

Žodyne buvo daugybė nežinomų žodžių, kurių autentiškumas pasirodė labai abejotinas. Todėl J. Jablonskis ėmėsi tikrinti tuos žodžius vietose⁴. 1897 m. vasarą jis lankėsi Veliuonojė⁵, Vilkiojė, Jurbarkė ir kitur, tikrinamas ir aiškindamasis A. Juškos užrašytus žodžius. Kitą vasarą pabuvojo Kaitinėnuose, Šiluvoje, Betýgaloje, Alsėdžiuose⁶.

³ *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ*. Вып. второй, Санктпетербург, 1904, I–LIX. (Toliau šis žodynas tekste žymimas santrumpa LS.)

⁴ Vėliau K. Būga, redaguodamas *K–L* raides, taip pat buvo susirūpinęs, kad žodyne labai daug visai negirdėtų žodžių, ir vyko į Žemaitiją jų tikrinti (Vosyltė 1956: 93–94).

⁵ Iš 1897 m. kelionės yra išlikusios penkios užrašų knygelės. Iš jose užrašytų pavyzdžių matyti, kad J. Jablonskis lankėsi ir Žagarėje, gal Subačiuje ir Raseiniuose, bet daugiausia buvo Plokščiuose, Veliuonoje, Vilkioje, Jurbarkė (Piročkinas 1977: 139).

⁶ Alsėdžiuose didžiausias pagalbininkas ir duomenų pateikėjas buvo vietos ūkininkas Feliksas K. Būbelė (Piročkinas 1977: 200).

Tikrindamas žodžius šiose vietose, J. Jablonskis užrašė dar apie 2000 naujų žodžių, kurių nebuvo A. Juškos rankraštyje. Daugelio A. Juškos užrašytų žodžių kalbininkas nerado gyvojoje kalboje (tokius žodžius savo redaguotame tekste jis žymėjo gale ilgu brūkšniu). Tarp jų randama nemaža nežinomų ir negirdėtų žodžių: *grūlis*⁷ „juodadarbis; paprastas darbininkas“ (LS 478), *įdėtas* „viltis“: *Aš turiu visą įdėtą ant tavęs* (LS 507), *įlogas* „įprotis; aistra“: *Įlogas, kurs įsiloģe būdą (?)* (LS 524), *ilgióti* „elgetauti“ (LS 523), *įkitas* „durų juosta“ (LS 517): *Įkitaĩ į duris įkryžiavóti* ir kt., kurių nėra didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekoje, rinktoje bemaž visą šimtą metų. Tačiau dalis A. Juškos žodžių, kuriuos J. Jablonskis pažymėjo kaip nežinomus, šiandien vartojami ir bendrinėje kalboje: *įnorįngas*, *-a* „aikštingas, kaprizingas“ (LKŽ užfiksuota iš raštų, spaudos), *įrajis* „žuvies įrytas daiktas“ (DLKŽ), *irštva* „lokio žiemos guolis, laužas“ (DLKŽ) (žr. Lyberis 1982: 17).

Redaguodamas A. Juškos žodyną kalbininkas galėjo geriau susipažinti su gyvąja kalba ir jos tarmėmis. Surinko daugybę medžiagos lietuvių rašomajai kalbai tyrinėti. Bendradarbiavimas su rusų mokslininkais F. Fortunatovu, A. Šachmatovu, J. Baudouinu de Courtenay, F. Koršu ir kitais jam padėjo geriau suprasti žodyną redagavimo teoriją ir praktiką.

JONO JABLONSKIO KARTOTEKA IR LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Ypatingas J. Jablonskio santykis su *Lietuvių kalbos žodynu*. Kazimieras Būga 1921 m. „Lietuvių kalbos žodyno redaktoriaus pranešime“ rašė: „Žodyno redakcija jau gavo iš mūsų kalbininko Jono Jablonskio kelias dėžes žodžių, iš kurių dabar daromi nuorašai (bus 25–30 tūkstančių kortelių)“ (Būga 1959: 380). Vadinasi, jau tada J. Jablonskis buvo surinkęs daugybę žodžių. Iš jo kartotekos K. Būga nusirašė apie 10 tūkstančių lapelių, kurie vėliau įėjo į didžiojo žodyno fondus.

Apie J. Jablonskio kartoteką užuominų būta nedaug. A. Lyberis savo straipsnyje apie tai užsiminė, bet ne visai tiksliai. Jis nurodė, kad „TSRS Mokslų Akademijos centrinėje bibliotekoje yra likę J. Jablonskio surinktos žodyno medžiagos 10 dėžučių su daugiau kaip 14000 žodžių. Visa toji medžiaga yra nusirašyta ir įtraukta į didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“

⁷ LKŽ *grūlis* „darbininkas“.

kartotekos fondus“ (Lyberis 1982: 18; tačiau jis nepatikslino, kad J. Jablonskio kartoteka yra Lietuvoje).

Kartotekos egzistavimas ir buvimo vieta labai aiškiai nurodyta Juozo Balčikonio raštų I tomo pastabose, kur pasakyta, kad Jono Jablonskio kartoteka saugoma Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (Balčikonis 1978: 396). Apie išlikusią kartoteką šiek tiek pastabų pateikta Aldono Pupkio straipsnyje, kuriame rašoma apie J. Jablonskio rankraštinį palikimą (žr. Pupkis 2010: 40). Dabar J. Jablonskio žodyno kartoteka (daugiau nei 14 tūkstančių kortelių, tiksliai – 14 455)⁸ tebesaugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje.

J. Jablonskio fondo kartotekos kortelėse pažymėta *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga*. Raidės *A, B* (1210 lapelių) datuojamos XIX a. pabaiga (kortelių dydis – 7,5 × 12,5 cm). Pažymėta, kad kitų raidžių žodžiai užrašyti XX a. Kortelių dydis šiek tiek skiriasi: ilgis 12,5 cm, o kai kurių plotis yra 7,7 ir 7,8 arba 8,0 cm, yra kortelių, kurių plotis – 11 cm, o ilgis – 18 cm (tokios yra *P* raidės kortelės)⁹.

Kortelėse J. Jablonskis žodžius rašė lizdais. Pavyzdžiui, lapelyje su žodžiu *taisyti* pateikti veiksmažodžiai su priešdėliais *įtaisyti, sutaisyti* ir pan.: *Tas žmogus mane labai įtaisė* (įpainiojo, įvarg[ino]); *įsitaisiau* (*bebylinėdamas*); *Jis mane sutaisė* (apgavo) (Jokantas). *Ką jis veikia?* – *knygas taíso* (переплетает); v. *apýtaisas, knýgtaisis* (Skapiškis). Tame pačiame lapelyje prie veiksmažodžių užrašyti ir vardažodžiai (žr. 1 pav.).

Kortelėje kaip antraštinius žodžius pateikė: veiksmažodžių – bendraties formą, vardažodžių – vardininko linksnį (būdvardžių paprastai pateiktos abi giminės, žr. 2 pav.), antraštinius žodžius ir jų formas sukirčiavo. Bene daugiausia duomenų yra užrašyta iš Alsėdžių¹⁰.

Vėlesnės *Lietuvių kalbos žodyno* redakcijos kruopščiai peržiūrėjo J. Jablonskio raštus ir iš jų išrašė žodynui žodžius, kurių dar susidarė apie 14 tūkstančių (žr. Lyberis 1982: 19)¹¹. LKŽ kartotekoje yra lapelių su panašiais įrašais.

⁸ Kyla klausimas, kodėl dabartinėje J. Jablonskio kartotekoje yra tik 14,5 tūkst. kortelių, jei K. Būga buvo gavęs 25–30 tūkst. kortelių ir jas persirašė. Į LKŽ kartoteką neperrašytos kortelės pakliūti negalėjo, nes yra kitokio dydžio.

⁹ Atitinkamai kitų raidžių kortelių matmenys (cm): *D, E* – 8,0 × 12,5; *G* – 8,0 × 12,5; *K* – 7,5 × 12,5; *L, M* – 7,5 × 12,5; *N, O, P* – 7,7 × 12,5; *P* – 11,0 × 18,0; *R, Š, T* – 8,0 × 12,5; *S* – 7,8 × 12,5; *U, V, Ž* – 7,5 × 12,5.

¹⁰ Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi ir Alsėdžių ekspedicijos užrašai. Pirmos knygelės viršelyje J. Jablonskis užrašė: „I kelionė 1902. Alsėdei, vasario mėn.“ (Piročkinas 1977: 200).

¹¹ Čia turima galvoje ne tie 14 tūkst. lapelių, apie kuriuos kalbėta anksčiau.

Taisyti
 Tas žmogus mane
 lakai įtarsė ^(išparnėjo, išvėg.); širdai-
sjau (be hybridamos;
 Jis mane sutarsė
 = apgėva, etc..., Jok.
 ką jis veikia? - knyggas
taiso (nepenuemas), v.
 apytaisas, knygtaisias
 skap.
 Toliau įeina taisyti
 (našbūstas) didiasnes
 sops, laur. sket.

1 PAV. Žodžio taisyti kortelė

Talpūs, -pi, talpūs
 Ne talpė sudėje medžių.
 kedros šakotė, kumpis, netal-
pus. Šie talpi medė, gal
 grašči sudėti. Virba
~~ta~~ knjduk netalpu yr.
 (netalpi?) Ml.
talpšnis, busomu-
 mentas, v. štalpnus, t-pus,
 k. j.

2 PAV. Žodžio talpūs kortelė

Tálžyti
 - Ji bi plankus so las-
 do aptalžė, Dp. 139.
nū-, istalžė = išmūšė
 (platos nera), Žm.

3 PAV. Žodžio tálžyti kortelė

Taisydinti
 Temys pritaisydiny
 Tayma nysokiu gieribiu,
 yr ysmasiawa i swely
 szali, Dp.

4 PAV. Žodžio taisydinti kortelė

Jono Jablonskio kartotekos kortelių, saugomų Lietuvos mokslų akademijos Vrublevs-
 kių bibliotekos Rankraščių skyriuje, pavyzdžiai.

*Taisydinti Temys pritaisydynys
Taywa wysokiu gieri biu, yr ystena
ziawa i swety szali, Dp.
J. Jablonskis*

5 PAV. LKŽ kartotekos kortelė

Kalbininkas yra išrašęs žodžių ir iš įvairiausių raštų, pavyzdžiui: veiksmazodis *taksénti* užrašytas iš nenurodytų raštų – *Širdis pradeda labiau taksenti*¹², sakinys *Ji ož plaukus so lazdo aptalže* (DB 139) veiksmazodžio *tálžyti* lapelyje (žr. 3 pav.) išrašytas iš Simono Daukanto *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* su puslapio nuoroda. LKŽ sakinys *Ėmęs pritaisydinęs laivą visokių gėrybių ir išvažiavo į svečių šalį* (su pažyma S. Dauk.) yra prie žodžio *pritaisydinti*, tačiau, kad tai yra iš J. Jablonskio kartotekos persirašytas sakinys, liko visiškai nežinoma (žr. 4 ir 5 pav.). LKŽ laikytasi nuostatos, kad pateikiant rašytinės kalbos sakinius tikrinamas originalas ir iliustraciniai sakiniai cituojami pagal originalą. Todėl LKŽ kartotekos kortelė pateikia daugiau informacijos, nei matoma žodyno tekste.

J. Jablonskio užrašytieji lapeliai rodo, kad jo kartoteka pradėta kaupti XIX a. pab., o K. Būgos žodyno kartotekos pradžia – XX a. pr.¹³ J. Jablonskis visada buvo įsitikinęs, kad reikalingas lietuvių gyvosios kalbos žodynas. Apie 1924 metais pasirodžiusį pirmąjį K. Būgos parengtą *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuvinį jis rašė, kad tai „labai nepaprastas“ savo kalbos žodynas, kokio tuo tarpu visuomenės reikalui neleidžia nei latviai, nei lenkai, nei rusai. Žodyne surašyti visi žodžiai, kurie tebėra vartojami lig šiol raštuose ir šnekamojoje kalboje. Visuomenė, laukusi iš profesoriaus K. Būgos tik rašomosios kalbos žodyno, dabar ras žodyne „daug visokios medžiagos, tinkančios ir reikalingos mūsų kalbos etimologijai, istorijai, tarmėms tirti“

¹² Šis sakinys yra LKŽ žodžio *taksenti* straipsnyje su pažyma J. Jabl.

¹³ K. Būgos žodyno kartotekos pradžia laikoma 1902 m. (Vosylytė 1956: 85), kai kalbininkas pradėjo rašyti žodžius į korteles (Vitkauskas 2002: 8).

(JR 1935: 294–296). Ir čia pat apgailestavo, kad „kalbamasis žodynas skiriamas daugiausia tiems žmonėms, kurie jau gerokai moka pagrindinę raštų kalbą ir gali, turėdami prieš save sveikos ir nesveikos medžiagos kalbos mokslui, joje kaip reikiant orientuotis saviems reikalams“ (ten pat, 296).

MŪSŲ ŽODYNĖLIS

Dar redaguodamas A. Juškos žodyną J. Jablonskis pasiryžo pats parašyti žodyną. Visą laiką rinko žodžius iš gyvosios kalbos bei raštų ir sukauptė nemažą kartoteką, tačiau žodyno neišleido. Tik nedidelė šių žodžių dalis buvo įtraukta į mažos apimties *Mūsų žodynėlį*¹⁴, išleistą 1918 m. Voroneže. Žodynėlyje buvo pateikta daugiau kaip 1500 bendrinės kalbos žodžių su lietuviškais reikšmių aiškinimais ir vertimais į rusų kalbą. Visi žodžiai sukirčiuoti (dar žr. Piročkinas 1978: 134–136). Žodynėlyje buvo žodžių, kurie vartoti ne visose tarmėse ir kurių galėjo nesuprasti mokiniai, skaitydami jo parengtą *Vargo mokyklą*, bet daugiau negu pusė žodžių nebuvo pavartoti *Vargo mokykloje*. Žodynėlio tikslas buvo grynai praktinis – padėti mokiniams skaityti ir suprasti lietuviškus vadovėlius. Todėl „į žodynėlį daugiausia pateko tarmių žodžiai ir naujadarai, kuriuos kalbininkas teikė vartoti bendrinėje kalboje“ (Gedrimas 2001: 40). Pasak J. Balčikonio, „tai bus visokie reikalingiausi inteligentui žmogui žodžiai su pavyzdžiais ir nurodymais, kaip juos turime vartoti; ypač daug mokyklos terminų. Kiek žinoma, daug tų žodžių imta iš jo paties surinkto per ilgą laiką žodyno, dar tebesančio rankrašty“ (Balčikonis 1978: 44–45).

Vis dėlto sunku pasakyti, apie kokį žodyną čia rašė J. Balčikonis. Su šia užuomina apie esantį rankraštinį žodyną galima sieti Liaudies švietimo komisariato nutarimą¹⁵, kuriame J. Jablonskis apibūdinamas ir vertinamas kaip leksikologas. Pasak A. Piročkino, „[...] išeitų, kad Voroneže jis iš tikrųjų ketino ar net buvo pradėjęs rengti lietuvių kalbos žodyną. Jis tikriausiai nebuvo Juškų žodyno, dėl kurio vertės Jablonskis jau XIX a. pabaigoje turėjo abejonių, tęsinys. Tuo labiau, kad ir Juškų rankraščiai tada jam buvo neprieinami“ (Piročkinas 1978: 136). Žodynėlis galėjo išaugti į lietuvių rašomo-

¹⁴ *Mūsų žodynėlis. „Vargo mokyklos“ priedėlis*. Surinko Rygiškių Jonas. „Lietuvių spaustuvė“ Voroneže, 1918, 64 p.

¹⁵ Yra duomenų, kad 1919 m. Švietimo komisariatas buvo pavedęs J. Jablonskiui tokį žodyną sudaryti (žr. Vosylytė 1955).

sios kalbos žodyną. Svarstant šią mintį manytina, kad J. Jablonskis, turėdamas didelę kartoteką ir leksikografinio darbo patirties, galėjo rašyti tokį žodyną, – juolab kad nuolat minimas ir jo noras pačiam parašyti žodyną.

Žodynėlio paskirtis lėmė, kad čia atsirado nemaža specialiosios įvairių mokslų leksikos. Remdamasis liaudies kalbos dėsniais, J. Jablonskis ir pats kūrė rašomajai kalbai reikalingus žodžius. Žodynėlyje yra naujai sudarytų žodžių, pavyzdžiui: *kurinỹs*¹⁶ (p. 62) vietoj vartoto *tverinys*, *kūrýba* – vietoj *tveryba*, *papėdiniñkai* (p. 63) „kas po ko gyvena (gyveno, gyvens)“ – vietoj *potomki*; *vaizdakalỹs* (p. 54) „lipdytojas“ – vietoj *skulptorius*; *vaizdarašỹs* (p. 54) „tapytojas“; *vaizdāraštis* (p. 54) „tapinys“ ir kt.

Be to, čia pateikiama daug matematikos terminų: *atėminỹs*, *atimtis*, *daliklis*, *dalinỹs*, *dalyba*, *dalmuō*, *daugiklis*, *dauginỹs*, *daugýba*, *ieškinỹs*, *álgebros reiškinỹs*, *sándauga*, *skaičius*, *trūpmenos skaitiklis*, *skaitmuō*, *tūkstantas*, *tūkstantis*, *vardiklis*; geografijos: *atšiáuris* „ledų sritis“, *atógrąža* „tropikas“ (vėžio ir ožio), *atóslūgis*, *aukštumà*, *dienóvidinis*, *ledýnas*, *sausumà*, *sąsiauris*, *seklumà*, *speigiratis*, *žiemiaĩ*; botanikos: *epušė*, *ėpušė*, *bálteglė*, *drebulė*, *garšvà*, *glúosnis*, *kadagỹs*, *kadugỹs*, *mėldas*, *žibūtė*, *žibuōklė*; zoologijos: *bríedis*, *dru-gỹs*, *erškėtas*, *gañdras*, *garnỹs*, *gegužė*, *gluōdinas*, *kirstūkas*, *lokỹs*, *mėkšras*, *pelėnas*, *raganōsis*; chemijos: *anglirūkštė*, *anglis*, *angliēs deginỹs*, *deguonìs*, *gesuonìs*, *grýnanglis*, *nedeguonìs*, *skaistvaris*, *vandenilis*, *vandenýkštis* ir kt. (apie žodynėlio terminus plačiau žr. Gedrimas 2001: 41–45).

Žodynėlyje yra keletas žodžių, pažymėtų santrumpa žem.: *krýtis*, *krýtė*, *krytėlė* ir *grýtis*, *grytėlė* „graibštas, samtis žuvims gaudyti“; *Jeřgutalis*, *Jeřguts* „Dievulėlis“; *papūrti* (*Várnos papūrusios padirovais soyruoja*).

Be *Mūsų žodynėlio* ir skaitinių *Vargo mokyklai*, J. Jablonskis, gyvendamas Voroneže, su matematikais¹⁷ intensyviai kūrė pagrindinius įvairių mokslo šakų terminus. Matematikams pasiryžus kurti matematikos terminiją, tame darbe padėti mielai sutiko ir J. Jablonskis (Žemaitis 1966: 195). Kalbininkas buvo paskyręs laiką, kada pas jį galėjo rinktis specialistai konsultuotis terminijos kūrimo klausimais.

Mūsų žodynėlis yra svarbus ne tik kaip naujų terminų šaltinis, bet ir apskritai kaip pirmasis bendrinės kalbos norminamasis žodynas (žr. Keinys 1990: 15).

¹⁶ Rašyba kaip *Mūsų žodynėlyje*.

¹⁷ Tuo metu lietuvių karo tremtinių mokyklose dirbo P. Mašiotas, M. Šikšnys, Z. Žemaitis. Jie rengdavo posėdžius, kuriuose buvo aptariami matematikos terminai. Tuose posėdžiuose buvo pasiūlyta ir keletas lietuviškų chemijos terminų, patekusių į *Mūsų žodynėlį*. Kai kurie iš jų greit įsitvirtino vadovėliuose ir bendrinėje kalboje (Gedrimas 2001: 40).

ŽODYNŲ RECENZAVIMAS

J. Jablonskis domėjosi visais tuo metu leidžiamais žodynais, daugelį jų recenzavo. Kalbininkas išsamiai išnagrinėjo¹⁸ ir aptarė kunigo Mykolo Miežinio *Lietuviškai–latviškai–lenkiškai–rusišką žodyną*, išleistą 1894 m. Tilžėje. Recenzentas pastebėjo, kad į jį nepateko į F. Kuršaičio ir G. H. F. Nesselmanno žodynus įtraukti žodžiai; be to, nepateko duomenys iš M. Daukšos, M. Valančiaus, S. Daukanto kūrybų, taip pat nėra Kauno gubernijoje surinktų ir jau išleistų lietuvių dainų, pasakų, patarlių, mįslių, nėra žodžių, užrašytų Kauno gubernijoje ir paskelbtų leidinyje *Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft*, atskiruose tyrinėjimuose, E. Volterio išleistame M. Daukšos lietuviškame katekizme. J. Jablonskis peikia žodyno autorių, kad jis prastai moka lietuvių, latvių, lenkų ir rusų kalbas (Piročkinas, sud., 1991: 87–88). Šios aplinkybės ir nulėmė žodyno kokybę. Pasak J. Jablonskio, į žodyną pateko 15 tūkstančių žodžių, tačiau tarp jų yra daug išbrauktinų to paties žodžio formų, pavyzdžiui: dalyviai šalia pamatinių veiksmažodžių, daugiskaitos formos šalia vienaskaitos, įvardžiutinės būdvardžių formos šalia paprastųjų, bevardės giminės formos irrieveiksmiai, būdvardžių irrieveiksmių aukštesniojo laipsnio formos šalia paprastųjų.

Be to, M. Miežinis pats prikūręs žodžių (*ašaruvė, beržyninis, beržotinis, brolieninis, eglyninis, gyvoskrosena, granžalas*), kurie nevertinami gyvojoje lietuvių kalboje. Į šį žodyną be reikalo pakliuvo latvių žodžiai (*skabas, apgerbs, pret*). „Antai šiaip ar taip galima manyti, kai žodyne nerandi tokių žodžių kaip *darbštus, grožis, kelmuotas, kvailas, lokys, purus, pustyti (dalgi)* arba kai randi žodyne dalyvių formas *apkrikštytas, pasigėręs* ir šalia jų nėra formų *apkrikštyti, pasigerti*. Aišku, kad čia labai daug lėmė tiesiog autoriaus, kuris ėmėsi ne savo darbo, nerūpestingumas.“ (Piročkinas, sud., 1991: 89–90).

Apie lietuviškų žodžių vertimą J. Jablonskis sakė, kad „čia kartais būna tiesiog kuriozų: rusiškas vertimas nesiderina su lenkišku, o lenkiškas prieštarauja latviškam“ (ten pat, 90). Kiek geriau išversti į latvių ir lenkų kalbas tie žodžiai gavo reikšmes, nesutampančias su rusų kalba. Recenzento netenkino ir lietuviškų žodžių rašyba. Autorius „tiesiog stokoja nuovokos ir maišo įvairias lietuvių kalbos tarmes“ (ten pat, 93). Lietuvių kalbos žodžiai niekur nekiričiuojami.

Recenzijoje iškelti ir darbo privalumai: 1) žodyne yra tokių lietuviškų žodžių, kurių nepasitaiko kituose žodynuose; 2) yra daug mįslių, patarlių ir

¹⁸ Recenzija išspausdinta žurnale *Живая старина*, 1896, вып. II, 249–254.

visokių tikrų žmonių pasakymų. Tačiau kalbininkas pabrėžia, kad žodynas nepatenkina pačių svarbiausių reikalavimų (žr. Piročkinas, sud., 1991: 94).

Recenzuodamas M. Miežinio žodyną, J. Jablonskis išdėstė visuomenei reikalingo žodyno principus. Jis rašė, kad žodynas parašytas tiems žmonėms, kurie mokėdami lenkiškai, rusiškai ar latviškai norėtų dar išmokti lietuviškai, arba tokiems lietuviams, kurie norėtų išmokti latviškai, lenkiškai ir rusiškai. Sudaryti tokį žodyną yra nelengvas darbas. Žodyno sudarytojas turėtų pats pažinti gyvąją mūsų kalbą ne iš kokios vienos tarmės, bet iš įvairių Lietuvos vietų; antra, toks žmogus turėtų perskaityti daugybę lietuviškų raštų ir surankioti, kas ten yra gero jo žodynui; trečia, laukiamo žodyno autorius turėtų dar pasinaudoti medžiaga, kuri randama kituose lietuvių žodynuose ir šiaip raštuose. Visi dainų, pasakų, mįslių žodžiai turi būti gerai žinomi lietuviško žodyno autoriui. Jei visos šios sąlygos būtų išpildytos, tada lietuvių kalbos žodynas būtų tikrai labai naudingas (JR 1934: 44).

J. Jablonskis recenzavo¹⁹ Jurgio Šlapelio *Lietuvių ir rusų kalbų žodyną* (1921). Kalbininkas džiaugėsi, kad su lietuvių kalbos žodžiais buvo duodama ir kalbos pavyzdžių, bet labai nusivylė, kad jų pateikta mažai: „pirmuosiuose trijuose žodyno puslapiuose yra duoti su tokiais pavyzdžiais tiksliai penki žodžiai [...]. Neapsiriksiu, tur būt, pasakęs, jog iš 50 žodžių duodamas tiksliai vienas žodis su kalbos pavyzdžiu arba su kalbos pavyzdžiais“ (JR 1935: 272). Abejotinas ir kai kurių žodžių vertimas. Kadangi žodyno autorius aukštaitis, todėl kartais ne visai gerai sukirčiavo žodžius: „Žodyno kirčiai, apskritai imant, kiek serga.“ (JR 1935: 274).

Kalbininkas suprato, koks sunkus darbas yra surinkti žodynui žodžius. Todėl buvo atlaidus jų visų neradęs. Tačiau suabejojo, ar reikia dėti į žodyną retus, beveik nevartojamus žodžius, ir pabrėžė, kad J. Šlapelio žodynas neturi aiškaus plano, nėra žodyno prakalbos, o be jos ne visai aišku, kuriam tikslui rašomas pats žodynas. Be to, apgailestavo, kad žodyno autorius nepasitarė su žmonėmis, išmanančiais apie žodyno dalyką ir reikalą (JR 1935: 274). J. Jablonskio teigimu, lietuvių kalbos žodynas – labai ieškomas dalykas, todėl ir šis žodynas bus vartojamas įvairiems reikalams.

1926 metais pasirodžius *Lietuvių rašomosios kalbos žodynui* (NdŽ), J. Jablonskis iš karto ėmėsi jį vertinti²⁰. Kalbininkas šiame žodyne ypač išskyrė žodžių kirčių žymėjimą. Nuo J. Šlapelio žodyno jis skyrėsi tuo, kad autoriai

¹⁹ Recenzija išspausdinta 1922 m. *Švietimo darbe*, Nr. 1, 2.

²⁰ Recenzija išspausdinta 1926 m. taip pat *Švietimo darbe*, Nr. 10, 1183–1190.

vartojo tų dienų rašomąją kalbą (JR 1936: 100). J. Jablonskis iškėlė nevienodo žodžių pateikimo, reikšmių aiškinimo, žodžių vertimo problemas, neteiktinų rašomajai kalbai žodžių įtraukimą į žodyno tekstą, iliustracinių pavyzdžių stoką. Kirčiai, pasak kalbininko, žymėti gana taisyklingai, tik vietomis ne visai gerai sukirčiuota.

Kalbėdamas apie veiksmažodinių daiktavardžių su priesaga *-imas / -ymas* pateikimą, J. Jablonskis nurodė trūkstamus daiktavardžius. Ypač pabrėžė, kad nesilaikyta nuoseklumo pateikiant sangražinius ir paprastuosius veiksmažodžius, prie daugelio žodžių nėra iliustracinių pavyzdžių, pvz.: *ābaras, abaráuti, agnà, agnùs, -ì, akiplėšybė* ir kt. Jei prie žodžių būtų pridėta pavyzdžių, jų reikšmė būtų ir kitaip išversta į vokiečių kalbą, ir aiškesnė skaitytojui, pvz.: *akėjimas (jis per akėjimus važiavo); aklūmas, alūdis (jis toks aludis – „daug alaus geria, mėgsta alų gerti“)* (JR 1936: 103). Recenziijoje labai taikliai nurodytos reikšmių vertimo ir aiškinimo klaidos.

IŠVADOS

1. Jono Jablonskio teiginiai visada grindžiami faktais: gyvosios kalbos pavyzdžiais ir kitų žodynų duomenimis. Kalbininkas pats nespėjo parašyti žodyno, bet savo darbais daug prisidėjo prie lietuvių kalbos žodyno parengiamųjų darbų.

2. Rašyti žodyną jis buvo visapusiškai pasirengęs. Tai rodo ne tik kruopščiai surinkta medžiaga, bet ir A. Juškos žodyno redagavimas, išleistų žodynų recenzijos, kuriose keliami reikalavimai žodynams ir jų rengėjams.

3. J. Jablonskio kartoteka *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* buvo pakankama žodynui parašyti. Šią kartoteką būtina padaryti prieinamą tirti ir analizuoti. Ji būtų labai naudinga pildyti ir tikslinti elektroniniam *Lietuvių kalbos žodynui* ir padėtų atsakyti į daugelį kylančių klausimų.

LITERATŪRA

- Balčikonis J. 1978: Rygiškių Jonas. „Mūsų žodynėlis“: – Juozas Balčikonis. *Rinktiniai raštai* 1. Sud. Aldonas Pupkis, Vilnius: Mokslas, 44–45.
- Būga K. 1959: *Rinktiniai raštai* 2. Sud. Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DLKŽ 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 3-ias elektroninis leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Gedrimas R. 2001: Gamtos mokslų terminai Rygiškių Jono „Mūsų žodynėlyje“. – *Jono Jablonskio diena Šiauliuose*. III knyga. Mokslinės konferencijos medžiaga, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 39–48.
- JR 1932: *Jablonskio raštai* 1. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.
- JR 1934: *Jablonskio raštai* 3. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.
- JR 1935: *Jablonskio raštai* 4. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.
- JR 1936: *Jablonskio raštai* 5. Red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.
- Keinys S. 1990: „Mūsų žodynėlio“ reikšmė. – *Jono Jablonskio skaitymai*. Mokslinės konferencijos medžiaga, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 14–19.
- Lyberis A. 1982: J. Jablonskis leksikografas. – *Kalbos kultūra* 42, 16–20. [Z. Šimėnaitė (sud.), *Antanas Lyberis. Leksikografijos teorija ir praktika*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 66–69.]
- LKŽ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, elektroninis leidimas, www.lkz.lt
- LS 1904: *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ*. Томъ I, вып. 2, Санктпетербургъ.
- NdŽ 1926: *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Lietuviškai–vokiška dalis*. Sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as ir F. Brender'is. 1-asis sąsiuvinis, Heidelberg.
- Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Piročkinas A. 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius: Mokslo.
- Piročkinas A. 1978: *Jonas Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius: Mokslo.
- Piročkinas A. (sud.) 1991: *Jonas Jablonskis. Straipsniai ir laiškai*, Vilnius: Mokslo.
- Pupkis A. 2010: *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Tolutienė B. 1961: A. Juška leksikografas. – *Literatūra ir kalba* 5, 87–377.
- Vitkauskas V. 2002: Didysis akademinis mūsų Žodynas. – *Dvidešimt „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vosylytė B. 1955: J. Jablonskis ir lietuvių literatūrinė kalba. – *Tarybinis mokytojas*, vasario 24. [K. Morkūnas, K. Vosylytė (sud.), *Bronė Vosylytė. Kelias į didįjį žodyną*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002, 44–46.]

- Vosylytė B. 1956: K. Būga žodynininkas. – *Literatūra ir kalba* 1, 84–113. [K. Morkūnas, K. Vosylytė (sud.), *Bronė Vosylytė. Kelias į didįjį žodyną*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002, 50–80.]
- Žemaitis Z. 1966: Lietuviškos matematinės terminologijos istorijai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 195–201.

Gauta 2010 11 09

JONAS JABLONSKIS' LEXICOGRAPHIC WORK

S u m m a r y

The 150th anniversary of Jonas Jablonskis encourages to revisit some of his works and review them from a lexicographer's perspective. The article discusses Jablonskis' lexicographic heritage: editorship of dictionaries, collection of authentic language samples and lexicographic reviews.

His work in lexicography is primarily related to the editing of the Lithuanian-Polish dictionary by Antanas Juška. This work inspired him to start the compilation of his own dictionary. Jablonskis was constantly collecting words and samples of authentic language, both spoken and written, and he prepared material for 14,000 headwords of the future dictionary. Although its publication never became a reality during Jablonskis' lifetime, the compilation of this material and Jablonskis' contacts with K. Būga did contribute to the future dictionary of Lithuanian. Jablonskis collected much interesting data and even proposed many new Lithuanian words. Later editors of the dictionary used Jablonskis' material for suitable examples.

J. Jablonskis closely followed the publication of Lithuanian dictionaries and reviewed them. In a review of Mykolas Miežinis' dictionary, he outlined the principles of a general dictionary. He always gave preference to empirical data: examples of authentic language and data from published dictionaries. Although Jablonskis did not manage to compile a dictionary himself, his work did contribute to the Lithuanian lexicography.

VILIJA SAKALAUŠKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
vilija.sakalauskiene@lki.lt